

Mariusz Jędrzejko¹

ZACHOWANIA RYZYKOWNE NASTOLATKÓW W OSTROWCU ŚWIĘTOKRZYSKIM – WYBRANE PROBLEMY

*Człowiek poświęca zdrowie, by zarabiać pieniądze,
następnie poświęca pieniądze, by odzyskać zdrowie.
Oprócz tego jest zaniepokojony swoją przeszłością,
że nie cieszy się z teraźniejszości. W rezultacie nie
żyje ani w teraźniejszości, ani w przyszłości; żyje
tak, jakby nie miał umrzeć, po czym umiera, tak
naprawdę nie żyjąc.
Dalajlama*

Poszukiwanie filozoficznych wyjaśnień problemów z jakimi spotykamy się w rzeczywistości realnej, ma sens tylko wtedy, gdy słowa te znajdują w niej potwierdzenie. Nie chodzi też o naciąganie rzeczywistości do filozofii, jak i odwrotnie. Gdy w takiej perspektywie próbujemy szukać wsparcia w „nauce pierwszej”, wystarczy powołać się na trzy wypowiedzi młodych mieszkańców Ostrowca Świętokrzyskiego i jego okolic:

[Krzysztof, 17 lat, uczeń technikum SP, Kunów, październik 2019]: *Tak zapaliłem jointa. I co z tego? W naszej klasie próbowała już ponad połowa. Dlaczego ja nie mogę? To nielogiczne.*

[Joasia, 16 lat, uczennica szkoły zawodowej, Ostrowiec Świętokrzyski, luty 2020]: *Nie wiem dlaczego się znowu upiłam, chyba nie umiem odmawiać. Ale przecież jak jest impreza to wszyscy piją. (...) Na imprezach picie*

---

¹ Mariusz Jędrzejko, dr hab., socjolog, terapeuta; Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim.

to normalka.

[Tomek, 11 lat, uczeń SP, Ostrowiec Świętokrzyski, grudzień 2020]: *Nie będę się uczył, bo mi ciągle zabraniają grać, a ja lubię. (...) I co z tego, że mam dużo dwójek i jedynek i tak zdam (...) Będę zarabiał na graniu. Ja chcę mieszkać z babcią, bo ona mi na wszystko pozwala.*

Wprowadzenie

Bez wątplenia epoka ponowoczesności cechuje się zwiększonymi możliwościami samodzielnego – bez nadzoru rodziców – funkcjonowania dzieci i młodzieży. Co więcej, dysponują oni metodami i technikami skutecznego ukrywania przed nimi wielu swoich działań np. w cyberprze-strzeni i równie skutecznie chronią się przed jakąkolwiek kontrolą rodzicielską. Nowe modele funkcjonowania społecznego rodzin połączone z silną presją konsumpcyjną, a także działanie wzorców medialnych, doprowadziły do głębokich przemian w obszarze zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży. Szczególnie istotne przemiany zaszły w wypełnianiu kontroli rodzicielskiej. Jak pisze W. Brezinka: *Rodzice są zazwyczaj jedynymi osobami, które mogą zaspokoić podstawowe potrzeby dziecka, jak: miłość, poczucie bezpieczeństwa, trwałość i wiarygodna życzliwość. Od tego zależy, czy dzieci osiągną najważniejszą postawę wobec wartości, a mianowicie głęboką ufność, rozumianą jako wiara w siebie, jak również zaufanie do innych ludzi oraz wiarę w sens życia i świata².*

Okazuje się, że praktyczna realizacja tego postulatu nie jest powszechną praktyką, a nasze badania na terenie Ostrowca Świętokrzyskiego i w jego okolicach ukazują liczne braki.

[Joanna, nauczycielka w szkole podstawowej, Ostrowiec Świętokrzyski, listopad 2019]: *Mam wrażenie jakby część rodziców w ogóle nie wychowywała swoich dzieci, tak jakby tylko je karmili, ubierali i wyposażali. Gdy próbowałam powiedzieć ostatnio ojcu 12-latką, że ciągle używa wobec rówieśniczek wulgarne wyrazy, odpowiedział: „A co, mam go bić, przejdzie mu”. To deprymujące, bo coraz trudniej jest namówić rodziców do współpracy. Na wywiadówki przychodzi może 1/3.*

---

² W. Brezinka, *Wychowanie i pedagogika. W dobie przemian kulturowych*, Kraków 2005, s. 53.

Tab. 1. Wybrane problemy wypełniania funkcji kontrolnej przez rodziców wobec nastolatków w wieku 14-17 lat³

Problem		Odsetek pozytywnych odpowiedzi
1.	Czy twój smartfon posiada program kontroli rodzicielskiej?	14,8%
2.	Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy twoi rodzice (jeden z nich) rozmawiał z tobą o szkodliwości używania narkotyków/dopalaczy?	38,2%
3.	Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy twoi rodzice (jeden z nich) rozmawiał z tobą o szkodliwości używania e-papierosów?	19,2%
4.	Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy twoi rodzice (jeden z nich) rozmawiał z tobą o ryzyka związanych ze wczesną inicjacją seksualną?	10,4%
5.	Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy twoi rodzice (jeden z nich) rozmawiał z tobą szkodliwości picia alkoholu?	19,4%

Zaprezentowane powyżej zagadnienia dają nam wstępny obraz braków profilaktyczno-wychowawczych, które – jak dowiedziemy tego za chwilę – są powiązane z ryzykami nastolatków.

Artykuł jest próbą uogólnienia doświadczeń i wyników badań realizowanych w regionie ostrowieckim w latach 2016-2020, przy czym w ukazywaniu skali problemów – na tyle na ile będzie to możliwe – posługiwać będziemy się porównaniami, aby ukazać dynamikę zmian. Analiza obejmuje sondaże diagnostyczne (terenowe i on-line), wywiady z nastolatkami i ich rodzicami, pracownikami instytucji samorządowych, badania focusowe oraz inne zgromadzone dane, które obejmują łącznie 598 respondentów. Obszar badań i zastosowanie różnorodnych technik daje zdaniem autorów podstawy do uogólnień. Zgromadzony do tej pory materiał będzie podstawą do zrealizowania jesienią 2021 roku badań porównawczych na reprezentatywnej grupie dzieci i nastolatków w wieku 12-18 lat obejmujących cztery zagadnienia: ryzyka związane z używaniem legalnych i nielegalnych substancji psychoaktywnych; ryzyka uzależnień behawioralnych ze szczególnym naciskiem na cyberzaburzenia; ryzyka związane ze wczesną inicjacją

³ Sondaż diagnostyczny zrealizowany w okresie 10.06-30.09.2019 r. na grupie 201 nastolatków z Ostrowca Świętokrzyskiego i powiatu ostrowieckiego.

cją seksualną oraz brakiem wiedzy o rozwoju seksualnym człowieka; ryzyka związane ze skracaniem snu. Prezentowane dane stanowią jedynie część zgromadzonego materiału.

Analizę poprzedzamy szerszym wprowadzeniem dotyczących zachowań ryzykownych, a część końcową stanowią wnioski i delegacje.

Ryzyko jako część ponowoczesnej rzeczywistości

Diagnozowanie zachowań ryzykownych – szczególnie tych z ostatnich dwóch dekad – powinno dotyczyć nie tylko oczywistych konsekwencji psychofizycznych, ale obejmować również aspekty bezpieczeństwa personalnego, rozumianego także w takich perspektywach jak: konsekwencje dla stygmatyzacji i wykluczenia; ryzyka utraty szans edukacyjnych i obniżenia szans zawodowych; ryzyka dla rodzeństwa i rodziców; ryzyka następstw ekonomicznych dla rodziny (np. koszty leczenia i terapii obciążające budżet rodzinny); ryzyka utraty przyjaznego środowiska rówieśniczego. Wymienione tutaj zagadnienia to kapitalne treści dla szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych oraz działań podejmowanych na poziomie rodziny.

Jak wynika z badań ogólnopolskich, wielu młodych ludzi sięga po alkohol, papierosy, narkotyki i nowe substancje psychoaktywne⁴. Nowym wyzwaniem stają się zachowania ryzykowne związane z kompulsywnymi wizualizacjami (nadmierne tatuowanie ciała), polepszaniem sylwetki (bigoreksja) oraz operacjami plastycznymi, co dotyczy nie tylko starszej grupy, ale już nastoletnich dziewcząt z „defektem nierównego noska”.

Niemal 1/3 zatruć substancjami psychoaktywnymi stanowią te związane z niemedycznym używaniem leków (np. leków uspokajających i nasennych, stosowanych w infekcjach dróg oddechowych, a także różnych połączeń leków lub narkotyków z alkoholem). Od 2008 roku problemem nieustannie obecnym w diagnozach uzależnień i zachowań problemowych są zatrucia dopalaczami (NSP) oraz używanie przez osoby nieletnie papierosów elektronicznych. Sprzyja temu zmasowana reklama tzw. miękkiego ryzyka, np. substancji energetyzujących, piwa, żywności pełnej chemii oraz cukru.

Medialny obraz ryzyka czyni z niego „stały fragment gry” w życiu człowieka – jest ono nie tylko powszechnie widoczne, ale często nadaje mu się znamiona mody, a nawet może służyć jako czynnik wzmacniający pozy-

---

⁴ A. Dzielska, A. Kowalewska, *Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu*, „Studia BAS”, 2014, nr 2, s. 139-168.

cję nastolatka w grupie rówieśniczej.

[Piotr, funkcjonariusz policji, Starachowice, listopad 2019]: *Znam co najmniej trzy przypadki, że palenie marihuany było próbą zaimponowania grupie, pokazania swojego „bohaterstwa”. To zadziwiające, jak oni mało wiedzą o konsekwencjach swojego ryzykowania.*

Wydaje się, że tego typu zachowania mają swoje głębokie źródło w obserwacjach rzeczywistości społecznej, tak tej bliskiej, jak i medialnej.

Ryzyko zostało w kulturze medialnej zamienione na scenariusze, historie, teksty piosenek i kreskówek, często bardzo barwne, dynamiczne, jednak bez żadnego wyjaśnienia moralnego. Warto w tym miejscu przytoczyć ciekawą uwagę nauczycielki:

[Joanna, nauczycielka w szkole podstawowej, Ostrowiec Świętokrzyski, listopad 2019]: *Bajki z mojego pokolenia, nawet gdy miały coś z kryminału i horroru, zawsze kończyły się morałem. Zwyciężało dobro. Dziśjsze gry komputerowe to najzwyczajniejsza jatka, strzelaniny, mordowanie, nieustanne niszczenie. Tak samo jest w kinie. Bohaterami uczyniono ludzi złych. Zastanawiam się, na ile wpływa to na wybory dokonywane przez młodych ludzi.*

Ta diagnoza wydaje się być trafną – wszystko, co ekscytujące, barbarzyńskie, co generuje napięcie, zastępuje przekaz pozytywny. Jednocześnie tempo zmian dotyczących wiodących treści adresowanych do młodych ludzi i ich mnogość wprowadzają pewien „szum informacyjny” w przestrzeniach, które powinny zostać niezmiennie, np. oceny potencjałów dziecka z perspektywy etapów jego rozwoju psychofizycznego⁵. W wyniku tego dzieci widzą więcej (mają dostęp do szerszego przekazu medialnego, najczęściej bez kontroli rodzicielskiej) i czynią więcej. To z kolei generuje podwyższone ryzyko błędu, np. jako następstwo mniejszych zdolności poznawczych dziecka, kondycji psychofizycznej. Te zagadnienie badaliśmy także w aspekcie dostępu dzieci i nastolatków do treści adresowanych dla dorosłych.

Jak wiemy ryzyko jest częścią funkcjonowania człowieka, przy czym nie musi być to ryzyko negatywne, skutkujące zagrożeniami społecznymi, zdrowotnymi czy w obszarze bezpieczeństwa człowieka. Podejmujemy np. ryzyka związane z podjęciem nowej pracy, wyzwaniem edukacyjnym, bądź też przeprowadzką w zupełnie nowe regiony kraju, kontynentu, a nawet świata. Nie powinniśmy zatem przypisywać ryzyku jednoznacznie negatywnej konotacji.

Ryzyko jako swoisty rodzaj niepewności co do finału, ale z pozy-

---

⁵ A. Oleszkowicz, A. Senejko, *Dorastanie* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. J. Trempała, Warszawa 2012, s. 259-286;

tywnym do niego nastawieniem, łączące się często ze stresem pozytywnym może być motorem napędowym ludzkich inicjatyw, czymś absolutnie kreatywnych i rozwijającym.

[Tomasz, nauczyciel, Ostrowiec Świętokrzyski, październik 2018]: *Dziwimy się, że młodzi uciekają w różne zachowania problemowe, ale czy dajemy im jakieś możliwości wywalenia całej tej nastoletniej energii? Co tak naprawdę dla nich robimy w Ostrowcu? Czy sale gimnastyczne są czynne do 20-21, czy są tam trenerzy? Idą tam, gdzie jest atrakcyjniej.*

Przyjmując takie podejście, będziemy zatem dostrzegali ryzyka generujące – także w młodym pokoleniu – potencjały, rozwój, progres, dzięki któremu odkrywać będą oni swoje nowe talenty oraz nabierać odwagi we wchodzeniu w dorosłe życie. Może nim być sport, szczególnie taki, który rozwija nie tylko fizycznie, ale także społecznie, czyni odważnym, a jednocześnie rozważnym. Nasze obserwacje z prowadzonych badań generują pierwszy wniosek.

WNIOSEK 1: Ucieczki młodych ludzi w zachowania ryzykowne są następstwem słabego rozwoju bazy sportowej, kulturalnej, rekreacyjnej adresowanej dla młodych ludzi a także instytucjonalnych form aktywizowania młodych.

Ale mamy też do czynników z innymi czynnikami wpływu.

Zauważamy coraz większe negatywne potencjały naśladownictwa, szczególnie ze strony tych osób – nierzadko publicznych – które wykorzystując swoją pozycję społeczno-polityczną lub w obszarze mediów zachowują się w sposób odbiegający od norm kultury, prezentując postawy skrajnie agresywne wobec osób myślących inaczej. Dotyczy to szczególnie ludzi polityki i celebrytów. Problem ten dostrzeżono już dawno, jako powielanie zachowań innych: *Samo oglądanie innej osoby zachowującej się agresywnie może wzmocnić agresywne zachowania u małych dzieci*⁶.

Z drugiej jednak strony ryzyko, szczególnie to nadmierne lub podejmowane w obszarach patologii, skutkować będzie zmianami szkodliwymi, zaburzającymi homeostazę życia człowieka, nawet do tego stopnia, iż skutkiem jego będą zmiany nieodwracalne – szkody zdrowotne, a nawet utrata życia. Myliłby się jednak ten, kto negatywnych następstw ryzyka upatrywałby tylko w czynach ryzykownych. Nierzadko – a mamy podstawy dla takiej tezy z perspektywy pracy zawodowej – będą to skutki nie działania, lecz zaniechania.

Byliśmy masowo zbulwersowani morderstwem 13-latki na Śląsku oraz faktem, że tego czynu dokonał jej 14-letni kolega, na domiar ojciec

---

⁶ A. Bandura, D. Ross, S. Ross, *Transmission of Agression Through Imitation of Aggressive Models*, "Journal of Abnormal and Social Psychology", 1961, No 63, p. 575.

poczętego dziecka. Poszukując wyjaśnień zbyt mało pytamy o wady jego wychowania przez rodziców, zaniechania i nadmierną wolność, a także konsekwencje tej części wychowania i edukacji, którą określamy jako wychowanie moralne i edukację seksualną.

Różne poszukiwania odpowiedzi na pytanie, dlaczego ryzyko jest tak powszechne, skupiają się na predyktorach określanych jako czynniki ryzyka, natomiast zbyt mało mówimy o czynnikach ochronnych, wśród których wychowanie w rodzinie wydaje się być pierwszoplanowym i zasadniczym. Bardzo ciekawie identyfikuje to prof. Irena Motow: *Ryzyko towarzyszy nam od najmłodszych lat. Nie powinniśmy się bać ryzyka, co nie znaczy, że taki stan rzeczy należy lekceważyć. Ryzyko niesie ze sobą nieznaną, tajemniczość, nowe szanse itp. Zachowania ryzykowne są zawsze ciekawsze niż zachowania konwencjonalne. Ryzyko jest sposobem radzenia z trudnościami. Dobrze, gdy ryzykując mamy poczucie, że jest gdzieś taki bufor bezpieczeństwa, taki zapas, który w razie niepowodzenia pozwoli na spokojne przemyślenie sytuacji* (grudzień 2020).

Problematyka zachowań ryzykownych dzieci, młodzieży i dorosłych jest jednym z często podejmowanych tematów w literaturze obszaru nauk społecznych i nauk o zdrowiu. Podejścia do tego zagadnienia są różnorodne i zależą nie tylko od obszaru zainteresowań naukowych, przyjętych kryteriów metodologicznych, ale także – podkreślamy to świadomie – od podejścia aksjologicznego, określanego także jako podejście ideologiczne, np. religijne. Te różnice widać także w podejściach instytucjonalnych – kompletnie odmienne podejścia będą mieli ideolodzy Ordo Iuris, a inaczej będzie to postrzegane w koncepcjach podejścia naukowego prof. Zbigniewa Gasia, Krzysztofa Ostaszewskiego oraz Centrum Profilaktyki Społecznej. Zwracamy uwagę na te różnice, gdyż w profilaktyce zachowań ryzykownych zwracamy zbyt małą uwagę na angażowanie młodych ludzi tak, aby jej treści, formy oraz modele były razem z nią wypracowywane. Chodzi tutaj o zmianę podejścia, które powinno polegać na odchodzeniu od „profilaktyki narzucanej” w postaci wykładów i pogadanek, na rzecz form otwartych, umożliwiających młodym zadawanie nawet najtrudniejszych pytań. Nasze rozmowy z nastolatkami z regionu pozwalają na sformułowanie trzech – naszym zdaniem ważnych – uwag:

- Boimy się dyskutować młodymi ludźmi na tematy trudne, może nawet kontrowersyjne, np. legalizacji marihuany, co utrudnia obalanie mitów na temat używania tego narkotyku (zob. tab. 4);
- Młodzi chcą rozmawiać na płaszczyźnie wiedzy i potrzebują dialogowych form profilaktyki, w tym szczególnie takich, dotyczących rozwoju i bezpieczeństwa seksualnego;
- W części placówek edukacyjnych panuje obawa przed podejmowa-

niem działań wyprzedzających, w wyniku czego programy profilaktyczne nie odpowiadają realnym zagrożeniom w środowisku rówieśniczym.

Zachowania stanowiące widoczne zagrożenie dla zdrowia fizycznego, szczególnie o trudnych do odwrócenia skutkach (następstwach)

Działania skutkujące obniżeniem sprawności psychicznej oraz ją zaburzające, będące skutkiem podejmowanych działań

Zachowania skutkujące obniżeniem jakości relacji społecznych z najbliższymi, środowiskiem rówieśniczym lub w innych relacjach społecznych

Działania i zachowania skierowane przeciwko zasadom i normom społecznym, w tym zasadom relacji interpersonalnych

Zachowania rzutujące negatywnie na jakość i efektywność procesu edukacyjnego

Postępowanie skutkujące naruszeniem norm prawnych

Inne zachowania i działania naruszające homeostazę sprawy lub innych osób

Ryc. 1. Cechy charakterystyczne czynów określanych jako zachowania ryzykowne

Może się wydać to kontrowersyjne dla części czytelników, ale wypowiedzi młodych wskazują na ich brak zaufania do działań profilaktycznych realizowanych przez przedstawicieli instytucji religijnych. Ta sfera powinna być polem eksploracji ekspertów, bowiem każde ideologiczne podejście do diagnozy, oceny ryzyka, jego źródeł i potencjalnych następstw niesie ryzyko błędu i przeszacowania i może – jak pokazuje polska praktyka – być próbą narzucania rozwiązań niezgodnych ze współczesną wiedzą

naukową.

Nie podejmując się całościowej oceny różnic (także metodologii) podejść do współczesnego ryzyka, chcielibyśmy już na wstępie wskazać, że nie chodzi o dyskusowanie z młodymi ludźmi na wszystkie tematy, a także otwieranie „furtok nadmiernej wolności”, jak i nie uznawanie nastolatków za dorosłych, dysponujących tymi samymi zdolnościami co osoby dojrzałe. Wydaje się jednak, że konieczne jest przewartościowanie modeli i treści oddziaływania na młodych, bowiem bez tego ryzyka będą nas ciągle wyprzedzały.

Prowadzone badania dają podstawę do stwierdzenia, że opisywaną grupę charakteryzują także potencjały aktywności i umiejętności, w tym obszarze ich rozwój ma również charakter jakościowy i ilościowy. Niestety, odsetek osób ryzykujących jest większy od tych, którzy działają na rzecz swojego rozwoju osobistego.

WNIOSEK 2: Nastolatki nie mające zainteresowań osobistych, hobby, nie działające w sekcjach sportowych lub zorganizowanych formach kultury, zdecydowanie częściej ryzykują z substancjami psychoaktywnymi oraz wchodziły we wcześniejsze kontakty seksualne.

Tab. 2. Potencjały prorozwojowe badanych nastolatków⁷

Problem		Odsetek twierdzących odpowiedzi
1.	Należę do klubu lub sekcji sportowej	11,2%
2.	Regularnie uprawiam sport	24,2%
3.	Jestem harcerzem/harcerką/skautem	6,4%
4.	Należę do zespołu muzycznego lub uczę się grać, śpiewać, tańczyć	6,8%
5.	Mam własne hobby, które rozwijam	14%

Jak za chwilę wykażemy, odsetek ostrowieckich nastolatków ryzykujących z różnego typu zachowaniami problemowymi, jest ponad dwukrotnie wyższy od liczby młodych regularnie uprawiających sport.

Zachowania ryzykowne ostrowieckich nastolatków

Nasze analizy zostały skierowane nie tylko na stwierdzenie faktu

---

⁷ Sondaż diagnostyczny zrealizowany w okresie 10.06-30.09.2019 r. na grupie 201 nastolatków z Ostrowca Świętokrzyskiego i powiatu ostrowieckiego.

zachowań ryzykownych, ale także na ukazanie dynamiki zmian. Przyjęliśmy, że będziemy diagnozowali opinie mieszkańców regionu na temat zachowań problemowych i ryzykownych młodych ludzi, co pozwoli na porównanie dwóch wskaźników. Jest to ważne, gdyż oddaje poziom wiedzy (świadomości) dorosłych o problemach mogących mieć bardzo negatywny wpływ nie tylko na rozwój nastolatków, ale także koszty społeczno-ekonomiczne (potrzeby instytucjonalne, wydatki, problemy rodzinne). Zestawienie czteroletnich badań wskazuje, że w opiniach osób dorosłych kształtuje się 10 najważniejszych zagrożeń wśród młodych respondentów⁸.

Tab. 3. Obserwacja zachowań ryzykownych i problemowych dzieci i nastolatków w deklaracjach osób dorosłych (badania zebrane)

Problem		Odsetek twierdzących odpowiedzi
1.	Wulgarność	72,6%
2.	Nadużywanie technologii cyfrowych	70,8%
3.	Słabnące więzi z rodzicami, bliskimi	63,4%
4.	Niskie lub malejące motywacje	56,6%
5.	Palenie papierosów i e-papierosów	52,4%
6.	Picie alkoholu	48,2%
7.	Nadużywanie słodyczy	44,8%
8.	Niska kultura jedzenia, spożywanie fast food	40,2%
9.	Używanie narkotyków i dopalaczy	32,2%
10.	Agresja fizyczna	28,4%

Zwraca naszą uwagę fakt, że dorośli obserwatorzy zachowań młodych ludzi eksponują szczególnie zagadnienia o charakterze społecznym lub generujące takie problemy. Gdy porównamy deklaracje z innymi znanymi polskimi badaniami, dostrzegamy także wysoką pozycję cyberzaburzeń, a z drugiej strony niską ocenę zagrożeń używaniem narkotyków i dopalaczy (NSP). Ciekawym jest, że poza listą „10” znalazły się takie problemy jak wczesna inicjacja seksualna, skracanie snu, obniżenie aspiracji edukacyjnych.

W badaniach prowadzonych wśród nastolatków szukaliśmy wskaźników personalnych, a więc takich, które oddają obraz ich osobistych zachowań.

⁸ Respondenci otrzymali listę 15 propozycji oraz możliwość dopisania własnych sugestii.

wań wobec ryzyka. Ponieważ konstrukcja narzędzi stosowanych wobec młodych respondentów była odmienna od osób dorosłych, uogólnione wyniki prezentujemy w kolejnych czterech zestawieniach.

W pierwszym prezentujemy 10 najczęściej pojawiających się wypowiedzi nastolatków z badań 2017-2019.

Tab. 4. Które z wymienionych zachowań dotyczą Ciebie

Problem		Odsetek twierdzących odpowiedzi
1.	W ciągu ostatnich 12 miesięcy używałem/am narkotyków	24,6%
2.	W ciągu ostatniego miesiąca używałem/am narkotyków	8,8%
3.	W ciągu ostatnich 12 miesięcy roku używałem/am dopalaczy	8,4%
4.	W ciągu ostatniego miesiąca używałem/am dopalaczy	3,8%
5.	W ciągu ostatnich 12 miesięcy roku paliłem/am papierosy	62,4%
6.	W ciągu ostatniego miesiąca paliłem/am papierosy	38,2%
7.	W ciągu ostatnich 12 miesięcy roku używałem/am e-papierosów	36,8%
8.	W ciągu ostatniego miesiąca używałem/am e-papierosów	33,4%
9.	W ciągu ostatnich 12 miesięcy używałem/am alkoholu	88,6%
10.	W ciągu ostatniego miesiąca używałem/am alkoholu	67,8%

Deklaracje młodych pokazują nie tylko skalę zachowań ryzykownych. Pragniemy zwrócić uwagę czytelników na kilka istotnych faktów wynikających z badań oraz kolejne zestawienie, pokazujące zmianę deklaracji dotyczących dwóch wybranych zagadnień w ciągu czterech lat:

- Bardzo wysoki odsetek używania alkoholu w ciągu ostatniego miesiąca – przekraczający 2/3 populacji;
- Wyższy, niż w znanych nam badaniach polskich, odsetek ostrowieckich nastolatków mających za sobą używanie dopalaczy w ciągu ostatnich 12 miesięcy i ostatniego miesiąca;

- Wysoki odsetek nastolatków mających za sobą używanie narkotyków w ciągu ostatniego miesiąca;
- Bardzo wysoki odsetek użytkowników papierosów i e-papierosów w ciągu ostatniego miesiąca.

Tab. 5. Zmiana deklaracji używania narkotyków przez nastolatków w regionie ostrowieckim w latach 2017-2020

Problem	Deklaracje pozytywnych odpowiedzi			
	2017	2018	2019	2020
Deklaracja używania narkotyków w ciągu ostatnich 12 miesięcy	20,2%	26,8%	27,2%	11,8%
Deklaracja używania narkotyków w ciągu ostatniego miesiąca	8,4%	10,2%	10,6%	4,4%

Nie uwzględniliśmy danych z roku 2020 ze względu na trudności realizacji badań oraz brak dostatecznych danych będących następstwem pandemii. Nie ulega jednak wątpliwości dynamika wzrostu ryzyka w tym zakresie, tak w ujęciu rok do roku jak i miesiąc do miesiąca.

Obszarem, gdzie młodzi respondenci deklarują zachowania problemowe mogące skutkować nie tylko problemami zdrowotnymi, ale także obniżeniem jakości relacji społecznych (np. z rodzicami), jest ilość czasu spędzanego z technologiami cyfrowymi.

Tab. 6. Uśredniony czas korzystania z technologii cyfrowych przez nastolatków

Problem	2018	2019	2020*
Ile czasu średnio spędzasz dziennie przed komputerem/ tabletem/ smartfonem?	5,5 godz.	6,5 godz.	13,5 godz.
O której godzinie kończysz korzystanie z technologii cyfrowych?	21.30	23.00	23.00

* Istotny wzrost czasu w 2020 roku związany jest z edukacją zdalną

Analizy dotyczące tej problematyki wskazują także na specyficzne cechy tego problemu:

- Jedynie znikoma część nastolatków została przygotowana przez rodziców do korzystania z technologii cyfrowych;

- Jedynie co czwarty nastolatek potrafił wymienić więcej niż trzy założenia netykiety w sieci;
- Niespełna jedna trzecia młodych internautów ma założone na telefonach i komputerach programy kontroli rodzicielskiej;
- Blisko 56% respondentów w 2018 roku, zaś prawie 70% w 2019 roku spotkało się z jakąś formą cyberagresji.

Kolejnym obszarem naszych badań było ujawnienie skali ryzykownych zachowań seksualnych, pod którymi rozumiemy przede wszystkim wczesną inicjację seksualną oraz wielość partnerów w młodym wieku. Prezentowane dane poprzedzić należy kilkoma uwagami. Po pierwsze, młodzi respondenci są ofiarami braku rzetelnej edukacji seksualnej – wywiady poszerzone ujawniają, że wiedza w tym obszarze jest nie tylko schematyczna ale także bardzo płytka. Ta sfera jest tutaj tylko sygnalizowana, ale wobec widocznych procesów seksualizacji życia będzie ona nabierała coraz większego znaczenia w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych. Szczególną uwagę czytelników zwracamy na wiek i skalę aktywności seksualnej uczniów w wieku poniżej 16 lat.

Tab. 7. Deklaracje nastolatków związane z aktywnością seksualną⁹

Problem	2017	2019
Deklaracja rozpoczętego życia seksualnego – chłopcy	24%	31%
Deklaracja rozpoczętego życia seksualnego – dziewczęta	29%	38%

Podkreślenia wymaga, że takie same procesy są obecne w całej kulturze Zachodu, a ryzyka seksualne stają się rzeczywistym wyzwaniem edukacyjnym¹⁰.

Zaprezentowane powyżej dane wskazują na rozwój zachowań problemowych na terenie miasta i powiatu. Nie są one specyfiką regionalną, lecz elementem szerszych trendów społecznych. Istotną jest nie tylko skala tych zjawisk, ale także niska świadomość rzeczywistych problemów. Poszerzone wywiady sugerują, że przestrzeń edukacyjna oraz oddziaływanie

⁹ Dane uśrednione na podstawie dwóch sondaży internetowych zrealizowanych na grupie 102 i 104 nastolatków w wieku 15-18 lat, w listopadzie 2017 roku i czerwcu 2019 roku.

¹⁰ S. E. Rivers, V. F. Reyna, B. Mills, *Risk Taking Under the Influence: A Fuzzy Trace Theory of Emotion in Adolescence*, „Developmental Review”, 2014, No 28(1), pp. 107- 144.

rodziców są niewspółmierne do tego, co widzimy w badaniach. Skutecznym sposobem rozwiązania tego dysonansu mogłaby być poszerzona diagnoza społeczna, będąca następnie podstawą do stworzenia integralnego programu profilaktyki, realizowanego równolegle przez instytucje miejskie i powiatowe. Takie badanie mogłoby powstać jako zespół prac dyplomowych realizowanych w WSBiP na kierunkach Pedagogika czy Bezpieczeństwo Narodowe. Zdaniem autorów jest to możliwe do realizowania, poprzez badania cząstkowe w ramach 30-32 badań dyplomowych.

Dlaczego ryzykują

Młodzi ludzie – i nie tylko – ryzykowali od zawsze. Ucieczka dorastającego Apacza nad górską rzekę była tym samym, co współczesne nocne wypadki polskich 14-latków nad Wisłok lub Śniardwy. Jego ryzyka z wążaniem palonych ziół (co widział u starszych wojowników) przypominają dzisiejsze eksperymenty nastolatków z tytoniem i marihuaną (bo przecież też to u nich widzą). Niezależnie od kultury, kontynentów, nawet niezależnie od dominującej religii, nastolatki i młodzi dorośli podejmowali różnego rodzaju ryzyka, które są niczym innym jak częścią dojrzewania, poszukiwaniem swojego miejsca w grupie rówieśniczej, czasami przejawem buntu przeciwko degenerującej się rzeczywistości społecznej, albo też powielaniem obserwowanych w społecznym otoczeniu zachowań.

Piętnowany, wyśmiewany, a nierzadko wyszydzany przez ówczesne konserwatywne i religijne media w Stanach Zjednoczonych, Festiwal Woodstock był niczym innym jak buntem młodego pokolenia przeciwko społeczeństwu dorosłych, odchodzącemu od wartości demokratycznych i liberalnych, nakierowanemu na rozwijający się konsumpcjonizm. Czy dzisiejsze bunty młodych wobec świata wartości są tym samym? Czy może zostali porwani przez kulturę konsumpcjonizmu?

Gdy na to zagadnienie popatrzymy w szerszej perspektywie, uwzględniając m.in. analizy powstałe na gruncie psychologii humanistycznej, dostrzeżemy, że znacząca część zachowań ryzykownych nastolatków i młodych dorosłych, jest konsekwencją dezintegracji społecznej, w której klasy i grupy „zasobne” są zainteresowane tylko utrzymaniem *status quo*, a nie zrozumieniem zmieniających się potrzeb młodych ludzi. Tak jak młodzi z lat 60. i 70. XX wieku protestowali przeciwko „skostnieniu systemów”, tak obecnie, młode pokolenie ma dość współczesnych patologii. Niestety, jest też łatwo przez te patologie porwane, np. jako konsekwencja powielania wzorów tzw. osób ważnych dla nastolatka. Bowiem *samo oglądanie*

*innej osoby zachowującej się agresywnie może wzmocnić agresywne zachowania u małych dzieci*¹¹.

Koniecznym jest także zwrócenie uwagi na fakt nowych buntów młodego pokolenia skierowanych przeciwko patologii w instytucjach ważnych społecznie. Widzimy to np. w fakcie widocznego unikania, nawet jeśli nie odchodzenia, nastolatków od bliskich relacji z Kościołem i religią. Takie procesy obserwowaliśmy już wcześniej np. w okresie lat 60. XX wieku, szczególnie w USA i krajach Europy Zachodniej, co skończyło się masową laicyzacją. Czy taki proces osiąga obecnie Polski w jeszcze ostrzejszym wymiarze, poprzez wzmocnienie go ogromnymi skandalami pedofilskimi, z którymi współczesny Kościół nie potrafi sobie poradzić? Takie spojrzenie zwraca naszą uwagę na bardzo interesującą tezę Zbigniewa Mentzela (1969), opublikowaną w trakcie wielkich buntów młodzieży przetaczających się przez Europę Zachodnią, a nawiązującą do słów Leszka Kołakowskiego: *Jeśli buntuję się przeciw tradycji – buntuję się bądź przeciw części mojego dziedzictwa w imię innej części, bądź przeciw jednej tradycji w imię innej. Walka z tradycją była zawsze walką w imię innej tradycji, choćby uczestnicy tej walki łudzili się, że tym, co przeciwstawiają tradycji, jest swobodny rozum.*

Choć ten termin nie zawsze jest uznawany w koncepcjach naukowych, to idąc m.in. za Leszkiem Kołakowskim i Erichem Frommem, dostrzegamy widoczną specyficzność przemian w obszarze zachowań ryzykownych, które stały się nie tylko powszechniejsze, rozpoczynają się w młodszym wieku niż 3-4 dekady temu, ale towarzyszą im inne procesy osłabiające funkcjonowanie czynników ochronnych.

Sygnalizowane w artykule ryzyka nastolatków z regionu ostrowieckiego nie różnią się co do typów od podobnych czynów ich rówieśników w Polsce, ale w niektórych typach (narkotyki, alkohol) są wyższe od uśrednionych danych krajowych, co powinno być delegacją dla kierunków profilaktyki szkolnej i środowiskowej. To zagadnienie tylko sygnalizujemy, ale warto zwrócić uwagę na wstępnie zdiagnozowane zależności (będą one przedmiotem szerszego opracowania):

- Istnieje widoczny związek ryzyka narkotykowego ze wczesnym używaniem alkoholu oraz funkcjonowaniem w rodzinie niepełnej;
- Młodzi ludzie nie uprawiający sportu oraz nie związani ze zorganizowanymi formami aktywności kulturalnej i hobby, mają czterokrotnie wyższe ryzyko sięgania po narkotyki;
- Ryzyko wczesnej aktywności seksualnej wiązać należy z dziewczęcą

---

¹¹ A. Bandura, D. Ross, S. Ross, *Transmission of Aggression Through Imitation of Aggressive Models*, "Journal of Abnormal and Social Psychology", 1961, No 63, p. 575.

tami z rodzin niepełnych, z problemami wewnętrznymi oraz używaniem przez nastolatki alkoholu;

- W zasadzie zanika różnica płci w zachowaniach ryzykownych związanych z piciem alkoholu.

Do tej ostatniej kwestii należy odnieść się szerzej.

Kluczowym polskim problemem, określanym umownie jako „ryzyka”, jest picie alkoholu. Od połowy poprzedniej dekady utrzymują się one na porównywalnym poziomie, z wyraźnymi różnicami w zależności od regionu kraju.

Według danych z badań populacyjnych odsetek osób, które miały kontakt z narkotykami w ciągu ostatniego roku w Polsce jest 16 razy niższy od odsetka osób mających kontakt z alkoholem. Picie alkoholu w ciągu ostatniego roku odnotowano na poziomie 89,7% (badanie z 2014 roku), podczas gdy w przypadku narkotyków odsetek wyniósł 5,4% (dane dla osób w wieku 15-64 lat)¹².

Podkreślenia wymaga, że o ile używanie narkotyków w Polsce jest ciągle niższe niż średnia europejska, to mówimy o populacji 300-500 tys. osób w wieku 15-64 lata, które w ciągu ostatnich 12 miesięcy spróbowały tych substancji. Inaczej jest natomiast w odniesieniu do alkoholu.

Polska jest w grupie trzech czołowych krajów Unii Europejskiej pod względem odsetka osób w wieku 15-64 lat, które deklarują picie alkoholu. Po alkohol (co najmniej raz w roku) sięga prawie 90% osób z tej grupy wiekowej.

Przedstawione do tej pory zachowania są w literaturze przedmiotu określane „zachowaniami ryzykownymi” (w przypadku, gdy akcentowane jest ryzyko negatywnych konsekwencji dla zdrowia i rozwoju psychospołecznego)¹³ lub „zachowaniami problemowymi młodzieży” (kiedy wskazywany jest antynormatywny charakter tego rodzaju zachowań)¹⁴. Podkreślenia wymaga przy tym, że typologia tych zachowań ulega nieustannym zmianom, gdyż jest ich nie tylko więcej, ale te znane już od lat zawierają nowe specyficzne cechy. Pokazujemy to w ujęciu graficznym.

---

¹² A. Malczewski, *Narkotyki, NSP i problemy związane z substancjami psychoaktywnymi*, <https://www.narkomania.org.pl/czytelnia/narkotyki-nowe-substancje-psychoaktywne-i-problemy-zwiazane-z-substancjami-psychoaktywnymi-raport-kbnp/> [dostęp z dnia: 17.12.2020].

¹³ R. Jessor *New perspectives on adolescent risk behavior*. New York: Cambridge University Press, 1998.

¹⁴ R. Jessor, S. Jessor, *Problem behavior and psychosocial development. A longitudinal study of youth*, New York: Academic Press, 1997.

Tab. 8. Typologia zachowań ryzykownych nastolatków

Kluczowe zachowania ryzykowne nastolatków i młodych dorosłych w II połowie lat 90. XX wieku	Kluczowe zachowania ryzykowne nastolatków i młodych dorosłych w II dekadzie XXI wieku
<ul style="list-style-type: none"> – Palenie tytoniu – Picie alkoholu – Agresja – Chuligaństwo – Wagary – Wulgarny język – Problemowe używanie narkotyków i uzależnienie od nich* 	<ul style="list-style-type: none"> – Picie alkoholu – Palenie tytoniu i elektroniczne formy nikotynizmu – Cyberzaburzenia i skracanie snu – Nadużywanie cukru oraz substancji energetyzujących – Spożywanie żywności zawierającej duże ilości dodatków chemicznych – Eksperymentowanie i problemowe używanie narkotyków uzależnienie od nich i NSP – Lekomania – Wczesne inicjacje i ryzykowne zachowania seksualne, w tym seksualizacja wyglądu – Kompulsywne wizualizacje (tatuże, piersing, modyfikacje ciała) – Sterydomania – bigoreksja – Inne uzależnienia behawioralne (anoreksja – nastolatki) – Masowy wulgarny język – Cyberprzestępczość-cyberagresja

* problem narkotyków w tym okresie dotyczył co najwyżej 70-100 tys. osób.

Nie mówimy tylko o różnicy typów (rodzajów) zachowań ryzykownych, ale także ich wpływie na zdrowie oraz rozwój psychofizyczny. Tym,

co charakterystyczne dla czasów współczesnych, jest silne stymulowanie do tego ryzyka, poprzez zmasowane oddziaływanie reklamowo-marketingowe, przy jednoczesnym braku adekwatnej profilaktyki¹⁵.

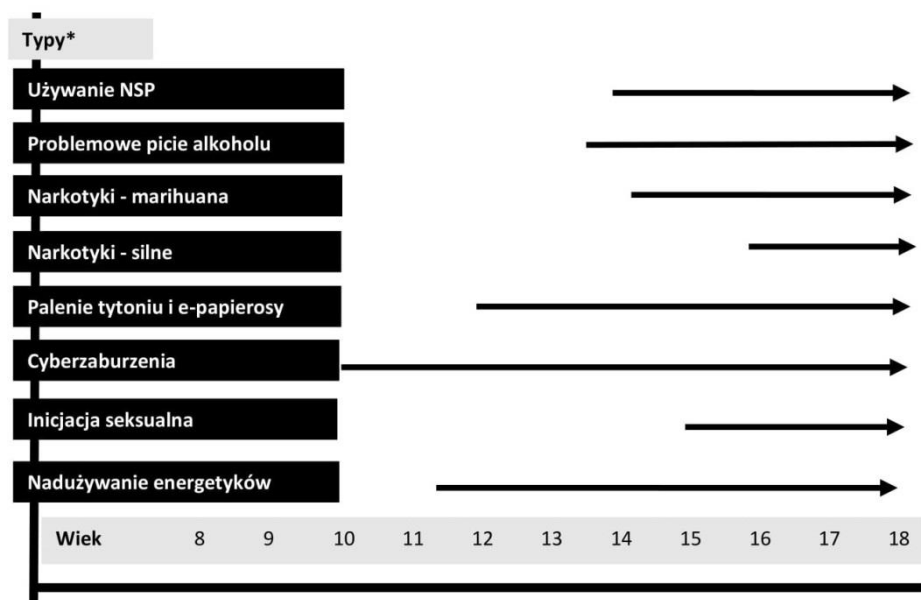
Natomiast nawiązując do tytułu tego podpunktu należy stwierdzić, że istotnie zmienia się „geografia ryzyka” nastolatków, bowiem zachowania problemowe (występujące w szerszej skali) dotyczą coraz to młodszych grup wiekowych. Następuje także tzw. wyrównanie płci, w wyniku czego tezy znane z wielkich prac z zakresu kryminologii i pedagogiki resocjalizacyjnej nie przystają już do rzeczywistości społecznej. O ile 4-5 dekad temu około 80% zachowań ryzykownych (dla grupy nastolatków) dotyczyło chłopców, to obecnie jest to 60% (chłopcy) do 40% (dziewczeta). Przy czym niektórzy badacze wskazują na pełne wyrównanie pod względem płci¹⁶.

Koniecznym jest także stwierdzenie, że ryzyka skutkujące zachowaniami problemowymi dla zdrowia nie są „integralną częścią dorastania”, nawet jeśli taka teza pojawia się w wielu opracowaniach popularnonaukowych i poradnikowych. Z naszych dotychczasowych badań prezentowanych w latach 2000-2018, rysują się następujące tendencje.

---

¹⁵ Poza porannymi programami tzw. śniadaniówkami oraz zdawkowymi (raczej nakierowanymi na sensację) przekazami programów informacyjnych, media publiczne nie realizują programów profilaktycznych adresowanych do młodego pokolenia. Treści te są czasami „przemycane” w dialogach serialowych, ale nie jest to działalność programowa. Na ogół tego typu działania mają miejsce *post factum*. Telewizja emituje spoty reklamowe istotnych kampanii społecznych, będących na ogół konsekwencją „wybuchów” problemów, np. cyberprzemocy, dopalaczy, lekomanii. Pomimo licznych instytucji i rządowych programów, ta sfera nie jest oparta o jasne koncepcje merytoryczne.

¹⁶ *Używanie narkotyków i dopalaczy przez nastolatków w województwie łódzkim*, red. J. Kurzėpa, Łódź 2019.

Ryc. 2. Początek zachowań ryzykownych dzieci i nastolatków w świetle literatury i badań własnych. Opracowanie własne.

Prezentowane granice wiekowe dotyczą sytuacji, w których zachowania ryzykowne zaczynają nabierać charakteru problemu społecznego, tzn. wymagają już nie indywidualnych a grupowych oddziaływań edukacyjno-wychowawczych i profilaktycznych.

Konkluzje

Zachowania ryzykowne nastolatków są częścią ponowoczesnej kultury życia – postawienie takiej tezy nie jest akceptacją tego trendu, lecz jedynie stwierdzeniem tego faktu. Bez wątpienia, niebezpieczne skutki zachowań ryzykownych młodzieży można w znacznym stopniu ograniczyć poprzez działania profilaktyczne, szczególnie te realizowane jako sieć czynników ochronnych w rodzinie i szkole. Amerykańska agencja Center for Disease Prevention and Control szacuje, że trzy czwarte przedwczesnych zgonów wśród nastolatków miało przyczyny, którym można było zapobiec. Dotyczy to także innych negatywnych konsekwencji związanych z podejmowaniem zachowań ryzykownych, między innymi takich, jak: uzależnienia, niechciane ciążę, konflikty z prawem, groźne infekcje, urazy itd. Z pewnością problemem wymagającym szczególnej aktywności są ryzyka

narkotykowe¹⁷.

Badacze zajmujący się tą problematyką podkreślają, że wpływ na występowanie tego rodzaju zachowań ma szereg różnego rodzaju czynników, między innymi takich jak: płeć, wiek, środowisko rodzinne, relacje z rodzicami i rówieśnikami, poziom wiedzy, potrzeba akceptacji czy uwarunkowania osobnicze¹⁸.

Gromadzony przez nas materiał pokazuje, że bez kompleksowego podejścia problemy te w Ostrowcu Świętokrzyskim będą narastały, stymulowane m.in. niekorzystnymi czynnikami społeczno-ekonomicznymi. Z drugiej jednak strony, wcale nie mała część młodych ludzi opiera się ofertom ryzyka i znajduje upust dla swojej energii w różnych formach aktywności. Wydaje się, że właśnie ten kierunek ograniczania pola ryzyka jest warty zdecydowanych działań. Chodzi przede wszystkim o porywanie młodych do pozytywnych, prorozwojowych aktywności, a także wzmacnianie pedagogicznych kwalifikacji rodziców, w tym uczenia ich współdziałania z nastolatkami, którzy rozwijają się w całkowicie innym świecie niż jeszcze 30 lat temu.

W podsumowaniu warto powołać się na wybitnego pedagoga: *Jeśli chcemy skutecznie zapobiegać patologiom, musimy zaczynać od dzieci, oddziałując na nie tam, gdzie kształtuje się trwałe rdzeń indywidualnych postaw wobec wartości, a mianowicie w rodzinie*¹⁹.

---

¹⁷ A. Malczewski, *Narkotyki, NSP i problemy związane z substancjami psychoaktywnymi*, <https://www.narkomania.org.pl/czytelnia/narkotyki-nowe-substancje-psychoaktywne-i-problemy-zwiazane-z-substancjami-psychoaktywnymi-raport-kbnp/> [dostęp z dnia: 17.12.2020]

¹⁸ H. J. Spear, P. A. Kulbok, *Adolescent health behaviors and related factors: a review*, "Public Health Nursing", 2001, No 18 (2), pp. 82-93.

¹⁹ W. Brezinka, *op. cit.*, s. 53.